

*Д. А. Лукін,
кандидат економічних наук, доцент,
Т. В. Мазило,
кандидат економічних наук, доцент*

ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ», м. Суми

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ БАНКІВСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Масштабна криза, що охопила всі галузі економіки, змусила світове суспільство переосмислити ринкову парадигму з точки зору моралі і персональної відповідальності за наслідки економічної діяльності. В розвинутих країнах останнім часом бізнес-етика банківської діяльності опинилася у центрі уваги. Певним «відкриттям» для світової громадськості та для західного банківського світу стало те, що передумовами фінансової кризи 2008 - 2010 рр. були проблеми незадовільного застосування постулатів бізнес етики в банківській сфері, недоліки в заходах щодо посилення професіоналізму банківських службовців. Зловживання в банках в світі розглядаються відтепер не тільки з погляду кримінального права, але й з морально-етичних позицій.

Це підтверджують як нові гучні справи, так і дослідження науковців. Наприклад, юридична кампанія Labaton Sucharow протягом останніх декількох років проводила опитування 500 високо посадовців в фінансовій галузі (250 чол. – з США та 250 чол. - з Великобританії). Обробка даних надала цікаві дані по відхиленнях від основоположних принципів корпоративної бізнес-етики: 24% респондентів вважають, що для власного успіху готові брати участь в інсайдерській торгівлі, якщо вони могли б заробити \$10 млн. та піти з ними безкарно, а 30% респондентів повідомили, що їх винагорода або бонусна програма створює умови для тиску на етичні норми або порушення закону [1]. Але, на жаль, якщо такі дослідження проводилися б у нашої країні, то цифри могли би бути ще вражаючими.

У 2013 р. британська парламентська комісія по банківським стандартам (Parliamentary commission on banking standards) запропонувала «відстрочку виплати бонусів банкірів на декілька років, зменшення пенсійних виплат керівникам великих банків» та «введення тюремного утримання за безрозсудний проступок ("reckless misconduct") [2]. А представники англіканської церкви після скандалу з банком HSBC, який через свій дочірній банк був співучасником схем по відмиванню грошей мексиканських наркоторговців (приблизно \$881млн.), виступили проти нарахування бонусів менеджерам банків взагалі, «не розуміючи чому банкіри отримують величезні бонуси, а вчителі – ні» [3].

На жаль, банківська галузь України теж надає багато прикладів неетичної поведінки. З відкритих медійних джерел українське суспільство дізнається про факти відмивання грошей, приклади рейдерства зі сторони банків, штучне банкрутство, зневагу до клієнтів тощо; зростає недовіра населення і представників бізнесу до банків, що в свою чергу обмежує можливість зростання економіки України. Революція Гідності змінила соціально-економічні відносини в українському суспільстві. Багато громадян майже вперше почали задаватися питанням вибору між моральними принципами та економічною користю. І ці питання стають дуже актуальними для банківського сектору економіки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Етичні норми банківської діяльності науковців досліджують з різних кутів зору. Деякі автори (О.Н. Четверікова [4], Б. Сергуненков [5]) взагалі ототожнюють банківське кредитування з лихварством. А деякі навпаки (С.Н. Белкін, М.Ю. Байдаков [6] та В. Ланцов [7]) говорять, спираючись на досвід ісламського банкінгу, про можливість впровадження навіть релігійних принципів у банківську діяльність.

Г. Вехайнгер [8] розглядає питання регулювання бізнес етики у банках, а теоретик етичного банкінгу Олаф Вебер аргументовано доказує, що етичні банки є досить прибутковими установами [9].

Не вирішені раніше частини проблеми. Слід підкреслити, що етичні принципи роботи банківської галузі найчастіше досліджуються не економістами або філософами, а істориками, журналістами, публіцистами, теологами та навіть простими громадянами. Це, звичайно, робить аналіз певних аспектів банківської діяльності не повним, одностороннім, а іноді навіть упередженим.

Тому **метою** цієї статті є аналіз основних етичних питань банківської діяльності на сучасному етапі розвитку економіки країни через призму філософсько-економічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Ринкова цивілізація зробила величезний шлях по формуванню соціально значимих і соціально відповідальних принципів ведення бізнесу. Етичні стандарти ділових стосунків – це сформована система норм поведінки і звичаїв сучасного ділового обороту, яка не прописана в законодавстві, однак саме вона створює позитивне очікування у відношенні до дій суб'єктів ринку. Багато положень цивільного законодавства ґрунтується на морально-етичних стандартах розумності, загально прийнятих традиціях справедливості і сумлінності.

Остання фінансова криза призвела до значного соціального напруження. Дорікання банкірам в прагненні нажитися за чужий кошт підкріплювалися цитатами зі Святого писання, де зазначено, що давати гроші в рїст - це гріх, бо «якщо даси гроші в борг бідному з народу Мого, то не будеш гнобити його, не покладеш на нього зростання» (Исход, 22; 25); «... і позичайте, не чекаючи нічого назад, і вам нагорода велика...» (Новий Завїт, Від Луки, 6; 35). Банківську діяльність все частіше порівнюють з лихварством. Однак, на нашу думку, при всій зовнішній схожості (платної позики) лихварство і кредитування мають серйозні відмінності:

- лихварська позика і банківський кредит відрізняються один від одного за цільовим призначенням коштів. Якщо в першому випадку гроші використовуються як купівельний засіб для задоволення насущних поточних споживчих потреб, тоді як у другому - на створення або розвиток бізнесу,

реалізацію інвестиційних проектів тощо, що, в кінцевому підсумку, веде до розвитку економіки в цілому;

- лихварство є формою паразитуючого підприємництва, оскільки не вимагає ніякої роботи і кваліфікації від самого лихваря. Діяльність же банківського службовця - це висококваліфікована праця з управління грошовими ресурсами, що знаходяться в розпорядженні у банку. Банківська система, по своїй суті, побудована не для нанесення шкоди ближньому, а для обслуговування інтересів економіки та окремих громадян. Активні (ризикові) операції банків мають істотну етичну спрямованість. Чим ретельніше приймається кредитне рішення, тим менше пройдисвітів і шахраїв одержують доступ до фінансових потоків. Тому можна сказати, що на банки суспільством покладено завдання відсіву несумлінних позичальників і випадкових людей у бізнесі, завдання формування певної культури бізнес-відносин і, отже, формування певних стандартів ринкової етики в країні. Якщо банк не займається спекулятивною діяльністю, банківський бізнес не забороняється, і багатьма релігійними конфесіями;

- лихварство є безпосереднє і пряме нанесення шкоди ближньому, оскільки встановлює непомірно високий процент. Наприклад, в Др. Греції в 4 ст. до н.е. він становив до 570% річних, а іноді доходив і до 9000% [10]. В стародавній Русі існував термін «лихва» - надлишок, корисливі, незаконні лихварські відсотки [11]. На відміну від цього, кредитні організації, встановлюють публічні ставки на позики, регульовані ринком. Наприклад, вже з появою перших банків у м. Генуя у 1600 р. відсоток став «гранично низьким» (1,2% річних) [12].

- метою надання лихварських позик було особисте поневолення (закабалення) позичальника. Метою комерційних банків є нарощування грошового капіталу, а аж ніяк не особиста залежність позичальника, ні його заставне майно та інше. Хоча в період фінансової кризи багато позичальників сприйняли вимогу банків з повернення кредитів саме як кабалу.

• У більшості країн лихварство засуджується як аморальний вид діяльності, воно заборонено законодавчо і навіть кримінально каране (наприклад, у Німеччині, Ірані, Пакистані та ін.). Банківське кредитування - це, навпаки, ліцензійна діяльність, яка регламентована спеціальними законодавчими актами і здійснюється під державним наглядом.

У цей же час ми не можемо не визнавати, що банківська діяльність, не будучи лихварською за своєю природою, все ж таки іноді надає приклади низьких стандартів бізнесетиків банківських організаціях, а також підштовхує клієнтів банків до неетичної поведінки. Так, в умовах бурхливого зростання банківської системи України на початку нового тисячоліття одним з пріоритетних напрямків банківської діяльності стало створення і розвиток споживчого кредитування, яке надало можливість швидкого задоволення потреб населення у товарах та послугах. В діяльності багатьох комерційних банків (в рекламних компаніях, в поведінці банківських працівників, в системах бонусного заохочування співробітників банків і т.д.) чітко простежувалася тактика «нав'язування» кредиту, популяризації структури споживання домогосподарств не по кишені, а в кредит. В Україні тільки за чотири передкризові роки з 2005 р. по 2008 р. банківські кредити, що були надані приватним особам, зросли в 17 разів. За цей же час процентні ставки за банківськими депозитами також зростали значними темпами і досягли сьогодні 25-27% річних. На тлі цього росту у багатьох громадян сформувалася типова ідеологія рантьє і лихваря, характерними рисами якої є:

- бажання отримання суттєвого пасивного доходу, що вже майже дорівнює підприємницькому;
- пасивність і паразитизм, які проявляються уповному перенесенні вкладником ринкових ризиків на інші суб'єкти - на банки, на державу (в особі Фонду гарантування вкладів) та таке інше. Особливо це проявилось у активних спробах деяких вкладників перекласти наслідки валютних коливань

виключно на банки і зняти з себе відповідальність за власні фінансові рішення;

- використання в особистих цілях скрутного положення партнера по угоді, тобто банку. Наприклад, бажання неповернення кредиту кризисному банку.

На наш погляд, низька з точки зору етиці економічна культура населення України зумовлена низкою об'єктивних і суб'єктивних (ментальних) факторів. До об'єктивних факторів відносяться:

- деформація у структурі і формах заощаджень, певна банкоцентрична модель [13]. Наприклад, в Україні відсутні пенсійні фонди, які акумулюють гроші населення «на старість»;
- відсутність облігаційних позик, що зв'язують гроші населення на тривалий період;
- слабка розвиненість масових інструментів фондового ринку для населення, при використанні яких кожен міг би отримувати (нехай і опосередковано) підприємницький дохід;
- висока конкуренція серед комерційних банків на ринку пасивів, яка призводить до зростання процентних ставок за депозитами;
- умови державного Фонду гарантування вкладів у комерційних банках, що перекладають ризики неповернення коштів на бюджет країни (що неможливо в підприємницькому середовищі) і позбавляють населення бажання аналізувати фінансовий стан того чи іншого банку.

До ментальних факторів ми відносимо наступні:

- «фінансова пам'ять» населення (досвід невдалих державних грошових реформ, валютних криз, попередніх банківських криз), яка веде до готовності до панічних настроїв і дій;
- слабкий дух підприємництва;
- схильність до участі у фінансових пірамідах, що «приносять» швидкий надприбуток;
- відсутність традицій позичати один одному гроші під відсотки, при цьому ставлення до банків як до «ворожих» знеособлених організацій;

- фінансова неграмотність населення. Наприклад, багато вкладників сприймають депозит не як ризикову операцію, а як певну форму зберігання грошових коштів з «премією». Вони не замислюються, що їх фінансові кошти фізично в банку не зберігаються, а надаються в кредит клієнтам цього банку, плата за який і є джерело «премій» по депозитах. Були випадки, коли один і той самий чоловік, будучи одночасно і боржником банківської організації та його вкладником, відмовлявся платити кредит, посилаючись на кризу, в той самий час вимагав повернути депозит знову ж таки з посиланням на кризу.
- показна демонстрація особистого добробуту, яка товкає до готовності жити не за коштами, отримувати кредити, які не в змозі повернути.

Отже фінансова криза в Україні підкреслила інфантилізм та неготовність вкладників комерційних банків нести персональну відповідальність за власні фінансові рішення, а також низькі етичні стандарти у багатьох з них.

Українські банки також за останні десять років кілька також вже декілька разів втрачали довіру, у тому числі і через неетичні моменти. У свій час великі очікування були пов'язані з приходом іноземних банків, привнесенням якісно нових стандартів в обслуговуванні, зниженням процентної навантаження на підприємства і населення, впровадження так званого «еталонного» банківництва. Однак сподівання на «привнесення ззовні» стандартів в нашу банківську галузь не сталося. Крім того, за останні роки банківський ринок залишили декілька іноземних банків. Сучасна ситуація в банківській галузі України ускладнюється ще певними особливостями, а саме:

- існує сучасний потужний конфлікт банків одночасно як з вкладниками, так і з позичальниками, який зачепив занадто велику кількість людей. В країні значно зросла кількість та впливовість клієнтських об'єднань та рухів. Якщо раніше це були лише об'єднання ошуканих вкладників або жертв житлових афер, то сьогодні об'єднання валютних позичальників, вкладників збанкрутілих банків являють собою багато чисельні організації. В результаті

в Україні вперше проходять дуже масові протести населення проти дій комерційних банків і навіть проти НБУ;

- в відповідь на суспільний запит навирішення конфліктів між банками і клієнтами вперше проводиться масштабна і активна законотворча робота Верховної ради щодо реформування банківської галузі;
- ніколи раніше галузь не відчувала рестрикцію банків такого розмаху. До квітня 2015 року банківську ліцензію втратило майже чверть зареєстрованих донедавна великих та малих вітчизняних банків.

Розглянемо деякі етичні питання в банківській галузі, вирішення яких, на нашу думку, дозволить змінити відносини суспільства та банків України на краще.

По-перше, відносини між банком та клієнтом сьогодні не завжди прозорі. Іноді всвоїй діяльності банки використовують некоректні та неетичні методи роботи (наприклад, написання договорів дрібними літерами, складними канцеляризмами тощо). На наш погляд, банківська установа повинна повністю розкрити клієнту на стадії укладання угоди майбутні процентні та комісійні платежі; суттєві умови угоди мають бути надруковані зручним для читання шрифтом і бути написані в самому тексті угоди, а ні в документах, які не були надані клієнту (наприклад, в Тарифах банку); щоб була виключена можливість односторонньої зміни умов первісної угоди та інше.

По-друге, в Україні сьогодні немає побудованого (придбаного) соціального житла. Тому відкритим є питання, чи мають правоукраїнські банки видавати житлову іпотеку, якщо у разі неповернення іпотеки немає можливості виселяти позичальників в інше помешкання (переселенський фонд). На жаль, практика свідчить, що внаслідок цього деякі вітчизняні банківські установи перетворюються певною мірою на рейдерів.

В третє, особливо складним питанням залишається кредитування бідних верств населення. Здавалося, чим більше кредитів надасть банк, тим більшим стає сукупний платоспроможний попит. Проте, в випадку кредитування бідних на загальних умовах, банківські кредити зроблять їх ще бідніше. Таким чином,

майбутній платоспроможний попит скорочується. На наш погляд, кредити малозабезпеченим прошарком населення слід відокремити від інших видів кредитів, їх повинні надавати спеціальні мікрофінансові установи.

В четвертих, напрацювання етичних норм та правил в середині банківської спільноти України йде дуже повільно. Ще в 1999 р. був прийнятий Кодекс морально-етичних норм в банках України [14]. У 2004 році автори даної статті пропонували деякі напрямки вдосконалення норм Кодексу і стверджували про необхідність дотримання етичних норм у банківській діяльності [15]. Однак на практиці галузеві етичні кодекси в банках так і не почали діяти. Корпоративні етичні кодекси впровадили лише декілька банків. Зараз це дуже актуально. В етичному Кодексі треба чітко виписати норми етичного ставлення до клієнтів, а також протидію неетичним послугам клієнту (наприклад, зменшення або «уникнення» оподаткування за допомогою банку та інше). Виконання стандартів етичних кодексів повинно бути обов'язковим для кожного співробітника сучасного банку.

Певної мірою впровадження етичних норм в поточну діяльність банків можлива за допомогою регулятора. Масштаби банківської кризи в Європі та Америці, наявні скандали з порушення елементарних етичних норм привело до того, що більшість закордонних вчених підтримує точку зору Герта Вехайнгера який стверджує, що «мало доказів було надано, що необхідні поліпшення в галузі управління та етики будуть ефективними без жорсткішого регулювання. Саморегулювання вже не заслуговує довіри» [8].

В Україні також Національний банк виконує активну роль по нормуванню діяльності комерційних банків з точки зору прозорості і етики. Наприклад, бум споживчого кредитування 2006-2007 рр. виявив необхідність законодавчого закріплення вимоги інформувати позичальників про величину ефективної процентної ставки за кредитом, і ця норма була впроваджена в ті роки НБУ. Сьогодні вимогою часу є створення інституту банкрутства фізичних осіб, ринку колекторських послуг та інші заходи. Проте ми виступаємо проти механічного впровадження та нав'язування етичних постулатів українським банківським

установам з боку державних структур і державних регуляторів. Головною метою для банківської спільноти повинен стати процес відновлення довіри до банків з боку суспільства, позичальників та вкладників, а регуляторні дії НБУ (наприклад, вимоги прозорості даних про кінцевих власників банків і т.п.) лише доповнять ці здорові зусилля. Можливо взяти за основу приклад Головного банку Великобританії (Bank of England), який ввів в посадовий розклад посаду радника (Business ethics adviser) з питань етики [16] для консультування британських банків стосовно будь яких етичних питань.

Основний ресурс для імплементації етичних норм в банківську діяльність полягає саме в зміні установок суспільства і банківського бізнесу. З одного боку, етичні норми корпоративної поведінки мають бути сформовані як наслідок конкурентної боротьби за клієнта, який з часом буде обирати ті банківські установи, які не тільки оголошують про етичний вектор розвитку, а й на практиці його дотримуються. В той же час, високі етичні норми банківській галузі мають бути результатом діалогу суспільства та банківської спільноти, при чому кожна з сторін отримує певні вигоди. Суспільству слідування етичним нормам допомагає уникнути ризиків, підтримує довгостроковий економічний ріст і сприяє здійсненню успішної підприємницької діяльності. Для банківської галузі високі етичні норми корпоративної поведінки частково полегшать включення українського банківського бізнесу в систему світових етичних норм ділової поведінки.

Однім з напрямків підвищення етичних стандартів може бути розвиток етичного банкінгу, основна суть якого полягає в високій відповідальності як представників банківської організації, так і клієнтів, за чесну і прозору економічну діяльність. Етичні банки фінансують тільки певне коло проектів, відібраних з урахуванням етичних принципів. Прикладом таких банківських організацій є Banca POPOLAR Etica (Італія), BBK Solidarioa (Іспанія) та ін. На сьогодні 24 банки і інвестиційні фонди з різних країн об'єдналися в FEBEA (європейська Федерація етичних та альтернативних (неспекулятивних) банків) і обслуговують вже понад півмільйона клієнтів [17].

Висновки. Суспільство болоче сприймає питання несправедливості, шахрайства, неетичного ставлення як до своїх обов'язків, так і до інших людей. Банківська галузь не є виключенням. Саме вона перша серед інших галузей економіки страждає під час кризи саме від недовіри клієнтів та неетичної поведінки працівників.

Успіх банківської галузі значно залежить від дотримання усіма сторонами високих етичних стандартів (інформаційна відкритість, чесність, довіра партнерів, сумлінність у виконанні договірних зобов'язань, коректність поведінки та інше). Це стосується як акціонерів комерційних банків, керівництва банків і співробітників, так і їхніх клієнтів, які повинні додержуватися високої економічної культури, бути готовими нести відповідальність за свої фінансові рішення і не перекладати їх тільки на банківські організації та державу. В свою чергу, держава забезпечити (через освітні структури, засоби масової інформації) підвищення етичних стандартів банківської діяльності і фінансової грамотності населення. Особливо важливо знайти нові форми функціонування банківських організацій, які дозволили б підвищити ступінь довіри до фінансової системи і гідно поєднувати ринкові принципи ведення бізнесу з моральними установками.

Література

1. Achievements, Challenges and Change: The SEC Whistleblower Program Year in Review. July 2014. Режим доступу:
<http://labaton.com/en/about/press/upload/Achievements-Challenges-and-Change-SEC-Whistleblower-Program-YIR.pdf>
2. The Guardian, June 19, 2013. Parliamentary commission on banking standards: reaction in full. Режим доступу:
<http://www.theguardian.com/business/2013/jun/19/parliamentary-commission-banking-standards-reaction-full>

3. The Guardian, February 6, 2013. Режим доступа:
<http://www.theguardian.com/uk/2013/feb/06/archbishop-of-canterbury-banks-bonuses>
4. Четверикова О.Н. Что нам готовит «этичный бизнес», или Ещё раз о «православном банкинге». Режим доступа:
<http://www.blagogon.ru/biblio/275/>
5. Сергуненков Б. Ростовщичество в современной России. Режим доступа:
<http://traditio-ru.org>
6. Белкин С.Н., Байдаков М.Ю. Многоликий кризис [Текст] // С.Н. Белкин, М.Ю. Байдаков // М.: Библиотека журнала «Банки и деловой мир». 2010. – 64 с.
7. Ланцов В.М., Киреева Т.М., Фаррахов А.Г. Ростовщичество и лихва в кредитных договорах и в финансовой политике (монография) [Текст] // В.М. Ланцов, Т.М. Киреева, А.Г. Фаррахов // Казань: ЗАО «Новое знание». 2009 г.- 248с.
8. Wehinger, Gert Banking in a challenging environment: Business models, ethics and approaches towards risks OECD Journal: Financial Market Trends, Volume 2012/2, 2013 pp.1-8
9. Weber O. Social Banks and their Profitability: Is Social Banking in line with Business Success?// Prospective Innovation at Ethical Banking and Finance/Taadler Publishing House, 2013. pp. 1–22. Режим доступа:
<http://taadler.com/a29>
10. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия [Текст] / Под ред. Румянцева. // - М.: «Советская энциклопедия». - 1979. - Т. 3. - 624 с.
11. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. [Текст] : Словарь // В.И.Даль. // М.: Эксмо, 2007. – 736 с.
12. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв. т.2 Игры обмена. [Текст] / Ф.Бродель // - М.: Прогресс. – 1988. – 635 с.

13. Рашкован В. "Через 5 лет мы должны забыть об олигархическом банкинге". Companion, 2015 Апрель № 07 (927). Режим доступа: <http://www.companion.ua/articles/content?id=296679>
14. Моральний кодекс банкіра. Додаток до енциклопедії банківської справи України. – Київ: Вид-тво «Наша Гривня», 1999 р.
15. Лукін Д.А., Мазило Т.В. Етичні аспекти бізнесу українських банків. [Текст] // Д.А.Лукін, Т.В. Мазило // К.: Вісник Національного банку України. - 2004 р. - № 2.
16. Килимник Ю. Деловая этика банков: изучайте зарубежный опыт. Режим доступа: <http://www.banksinfo.kiev.ua/news?id=457&g=14>
17. Fédération Européenne de Finances et Banques Ethiques et Alternatives. Режим доступа: <http://www.febea.org>

Мазило Т. Аналіз основних етичних проблем банківської галузі України / Т. Мазило, Д. Лукін // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: зб. наук. праць. - К.: УБС НБУ, 2015. - С. 205-213.